

**Міністерство освіти і науки України
ЗВО «Відкритий міжнародний університет
розвитку людини «Україна»
Полтавський інститут економіки і права
Кафедра правознавства та фінансів**

**ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ У ТРАЄКТОРІЯХ РОЗВИТКУ
ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ
Колективна монографія**

Полтава – 2022

Рецензенти:

Лариса Семеновська, докторка педагогічних наук, професорка;
Тетяна Зузяк, докторка педагогічних наук, професорка;
Ірина Цебрій, докторка педагогічних наук, професорка.

Редакційна колегія:

Надія Мякушко, докторка філософії у галузі політичних наук, кандидатка політичних наук, доцентка, директорка Полтавського інституту економіки і права (**голова**);

Роман Шаравара, кандидат економічних наук, доцент, перший заступник директора Полтавського інституту економіки і права;

Надія Білик, докторка педагогічних наук, доцентка, професорка кафедри педагогічної майстерності та інклюзивної освіти Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського;

Олександр Лавріненко, доктор педагогічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу теорії і практики педагогічної освіти Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України;

Ярослав Калакура, доктор історичних наук, професор, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Руслан Басенко, кандидат педагогічних наук, доцент, заступник директора з науково-педагогічної роботи, міжнародної та грантової діяльності Полтавського інституту економіки і права, докторант Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (**відповідальний редактор**).

Т 27

Традиції та інновації у траєкторіях розвитку освітньо-педагогічного дискурсу : колективна монографія / наук. ред. Р. Басенко ; Полтав. ін-т екон. і права Університету «Україна». Полтава : Університет «Україна», 2022. 274 с.

У колективній монографії розглянуто окремі аспекти проблематики взаємодії традицій та інновацій в освітньо-педагогічній теорії та практиці. Звернено увагу на історичну специфіку такої взаємодії, проаналізовано сучасний стан впровадження інноватики у розвиток освітнього середовища, констатовано гуманістичний характер гуманістичного пошуку в широкій історико-педагогічній ретроспективі.

Для науковців, викладачів закладів вищої освіти, учителів, здобувачів усіх рівнів вищої освіти, усіх, кого цікавить історичний та інноваційний виміри становлення освітньо-педагогічного простору.

УДК 78.14:378.3

**Рекомендувала до друку вчена рада
Полтавського інституту економіки і права
17 грудня 2021 року, протокол № 4**

© ПЕП, 2022
© Авторі розділів, 2022
© Університет «Україна», 2022

Зміст

Передмова.....	5
----------------	---

Розділ 1 ФІЛОСОФІЯ ВЗАЄМОДІЇ ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЙ У ПЕДАГОГІЧНОМУ МЕЙНСТРИМІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ

§ 1.1. Про необхідність людині здорового середовища життя (<i>Віра Ільченко</i>)	6
--	---

§ 1.2. Психопедагогічні детермінанти у науково-філософських поглядах академіка Івана Зязюна (1938-2014 роки) (<i>Олександр Лавріненко</i>)	9
--	---

§ 1.3. Синергізм традицій і новаторства в освітософії ранньо-модерної молодіжної політики Товариства Ісуса (<i>Руслан Басенко</i>)	37
--	----

Розділ 2 ІМПЛІЦИТНІСТЬ ГУМАНІСТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ В СТРУКТУРІ ОСВІТНЬО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

§ 2.1. «Наставник Європи» Еразм Роттердамський та європейські соціокультурні трансформації у ранній Новий час (<i>Наталія Год</i>)	71
--	----

§ 2.2. Українське шкільництво як соціокультурне підґрунтя національно-культурного відродження другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття: історіографічний дискурс (<i>Наталія Семергей</i>)	99
--	----

§ 2.3. Педагогічні ідеї розвитку особистості в умовах інтернатного закладу освіти М. Андрієвського (1922-1998 роки) (<i>Наталія Токуєва</i>)	115
--	-----

§ 2.4. Соціальний захист дитинства на межі ХХ-ХХІ століть: влаштування на виховання дітей у інтернатні заклади освіти (<i>Любов Куторжевська</i>)	143
---	-----

Розділ 3 ІННОВАЦІЙНИЙ ВЕКТОР ПРОФЕСІЙНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ПОШУКУ

§ 3.1. Магістерські програми підготовки майбутнього керівника закладу загальної середньої освіти: аналіз зарубіжного досвіду (<i>Дмитро Козлов, Олена Козлова</i>)	168
--	-----

13. Кульчицький С. Утворення СРСР : нові погляди. *Україна : культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2007. Вип. 15. С. 684–699.

14. Лаврут О. О. Українська школа Донбасу радянського періоду : сучасна історіографія проблеми. *Чорноморський літопис*. 2011. Вип. 3. С. 109–116.

15. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика : діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ : Світогляд, 2005. 315 с.

16. Нариси з історії українського національного руху : колект. монограф. / відп. ред. В. Г. Сарбей. Київ : Ін-т історії України НАН України, 1994. 189 с.

17. Ніколіна І. І. Загальноосвітня школа України в контексті суспільно-політичного життя 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Чернівці, 2008. 20 с.

18. Півторак Г. П. Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи та правда про трьох братів зі «спільної колиски». Київ, 2004. 180 с.

19. Реєнт О. Україна в імперську добу (XIX – початок ХХ ст.). Київ : Ін-т історії України НАН України, 2003. 340 с.

20. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939). Київ : Інститут історії України НАН України, 2004. 648 с.

21. Савойська С. В. Впровадження української мови як державної у сферу освіти України в 90-ті роки ХХ – поч. ХХІ ст. : історичний аспект (на матеріалах вищих навчальних закладів) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2007. 20 с.

22. Сірополко С. Історія освіти в Україні. Київ : Наукова думка, 2001. 912 с.

23. Смолій В. А. «Українізація» 1920-30-х років : передумови, здобутки, уроки / відп. ред. В. А. Смолій ; авт. кол. : В. М. Даниленко (кер. авт. кол.), Я. В. Верменич (заст. кер. авт. кол.), П. М. Бондарчук, Л. В. Гриневич, О. О. Ковальчук, В. В. Масненко, В. М. Чумак. Київ : Інститут історії України, 2003. 392 с.

24. Semerhei N. Ukrainization of Educational Space of the 1920 s : National Context and Historiographical Navigation. *Схід : аналіт.-інформ. журн.* 2019. № 2 (160). С. 93–99.

§ 2.3. Педагогічні ідеї розвитку особистості в умовах інтернатного закладу освіти М. Андрієвського (1922-1998 роки)

Упродовж багатьох століть одвічна та збагачена провідними мислителями і педагогами гуманістична максима про людинотворчуресурсність сім'ї та родинного виховання для розвитку особистості не втрачає суспільної та наукової легітимації. Сім'я та родинне піклування сьогодні визнаються єдиним середовищем досягнення ідеї всебічного і гармонійного виховання ди-

тини, є ключовим чинником реалізації її інтересів та індивідуального благополуччя. Проте на шляху дотримання відповідних пріоритетів виникають значні перешкоди, які, насамперед, пов'язані з присутністю у сучасному світі суперечливого природному праву сирітства. Діти, ставши заручниками, передусім, бідності, складних життєвих обставин, війн, переселенства, асоціального, а відтак злочинного способу життя біологічних батьків, виявляються виштовхнутими із сім'ї, зустрічаються із складнощами інтернатного світу, проблемами соціальної адаптації, наслідком чого є поява ознак педагогічної занедбаності та девіантної поведінки. Громадськість, мислителі, психологи, педагоги-практики та інші залучені в осмислення та розв'язання проблем соціалізації особистості суб'єкти все переконливіше закликають людство до необхідності відстоювання інтересів дитини, яка опинилася поза родиною у складних життєвих обставинах, наголошують на важливості створення найсприятливіших та максимально наближених до сімейних умов, які б забезпечили дитині потенційні можливості для повноцінного і гармонійного розвитку.

Про пріоритетність родинного виховання та сімейного оточення для соціалізації та духовно-морального розвитку особистості, патріота та громадянина, стратегічний орієнтир на підтримку сім'ї та поступовий перехід від інтернатної форми до інноваційного перепрофілювання шкіл-інтернатів на сімейні установи суспільного виховання зазначено у схваленій Кабінетом Міністрів України «Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки» (2017 рік) [30]. Для реалізації її основних положень вагоме ідейно-теоретичне та практичне значення становить український історичний досвід організації піклування про дітей-сиріт, який упродовж поступу вітчизняної педагогічної думки та освітньої практики динамічно розвивався від виголошення та популяризації у суспільстві гуманістичного права кожної дитини на виховання у сім'ї до організаційно-педагогічних заходів новаторів щодо формування в інтернатних умовах педагогічного середовища, максимально наближеного до родинного. Одним із перших українських педагогів, який не лише по-особливному відчував природне право дітей-сиріт та дітей, що опинилися у складних життєвих обставинах, на долучення до соціалізації в родині, але й на практиці ініціював радикальні зміни в інституті інтернатів на принципах родинної педагогіки став полтавський освітянин, громадський діяч, багаторічний директор Гадяцької загальноосвітньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна Михайло Костянтинович Андрієвський (1922–1998 роки). Педагог та організатор тогочасної української освіти запропонував власні підходи до соціалізації дитини в умовах інтернатів, в основі якої було покладено трудове виховання за допомогою педагогічного середовища, максимально наближеного до сім'ї, яке забезпечувало реальний ефект родинного виховання.

Попри вагомий суспільний авторитет та визнання тогочасною державою значного внеску Героя Соціалістичної Праці та Заслуженого вчителя України М. Андрієвського в організацію та розбудову вітчизняної освіти, в історико-педагогічному та історико-краєзнавчому дискурсі його

педагогічна спадщина та громадсько-просвітницька діяльність не набули належного осмислення. Матеріали, передусім біографічно-описового змісту, були представлені у працях таких дослідників як В. Беседа, Н. Воронянська-Бондаренко, Б. Год, П. Іваніна, І. Кривонос, Н. Тарасевич, Є. Петренко, Г. Сердюченко, Г. Сиротенко, О. Чернецький, В. Шевченко. Окреме місце у висвітленні постаті М. Андрієвського належить фундаментальним роботам з історії Гадяцького інтернату, у яких опубліковано значний фактографічний наратив для вивчення педагогічних ідей та освітніх практик педагога. Цінна інформація міститься у газетних дописах щодо ювілеїв Гадяцької школи та М. Андрієвського. У той же час цілісного історико-педагогічного дослідження, у якому було б всебічно вивчено педагогічну спадщину М. Андрієвського, його ідеї щодо розвитку особистості в умовах інтернатної установи на сьогодні не відомо. Необхідність інноваційного реформування вітчизняної системи освіти, гносеологічна та практико-орієнтована актуальність порушеної проблеми, недостатність її історико-педагогічної актуалізації та вивчення, суспільний інтерес до регіоналістичних та персоналістичних освітніх студій обумовили вибір теми дослідження.

У статтях, виступах і доповідях М. Андрієвський теоретично розробляв і методично збагачував ідею всебічного й гармонійного виховання особистості, вивчав шляхи розвитку її духовних, моральних і фізичних якостей, удосконалення творчих здібностей, намагався запропонувати комплексний підхід до виховання суспільно активного члену соціуму. Не викликає заперечень той факт, що більшість діячів освіти радянського часу змушені були верифікувати власні погляди й концепції на предмет їхньої відповідності партійним і комуністичним ідеологемам. Отже, читаючи «між рядків», необхідно побачити і проаналізувати сутність педагогічних ідей, вчень і концепцій, поза їхньою формальною відповідністю усталеним радянським ідеологічним кліше.

Однією із наукових праць, в якій було викладено методологію і зміст педагогічних ідей М. Андрієвського, була робота «Прилучення до життя», написана у співавторстві із заслуженим учителем Української РСР, завучем Гадяцької школи-інтернату В. Павелко [10]. У праці було висвітлено ідейний зміст педагогічних підходів М. Андрієвського, в основу яких було покладено константу трудового виховання особистості. Саме за допомогою його методів і засобів, на думку авторів, можна досягти головної мети виховання – «прилучити» особистість до життя.

Формування педагогічного доробку М. Андрієвського базувалося, насамперед, на гуманістичних уявленнях про необхідність подолання сирітства як соціального явища. Педагог указував, що воно акумулює в собі складні різнопланові проблеми соціального характеру й багатоаспектні психологічні особливості дитини з певними життєвими проблемами. У системі інтернатної освіти гостро відчувається недостатність або обмеженість виховних елементів родинних зв'язків, а в деяких випадках і їх негативні впливи, що потребують поступових корекційно-реабілітаційних заходів. Усі зусилля педагогічного колективу в роботі з такими дітьми повинні бути спрямовані на створення найкращих умов для розвитку й формування особистості дитини, її

самопізнання, самобудування й самореалізації, тобто, як указував М. Андрієвський, «потрібна широка планомірна система становлення основних граней гармонійно розвиненої особистості» [10, с. 56].

М. Андрієвський зазначав, що специфіка педагогічної роботи в інтернатних установах вимагає ґрунтовного утвердження гуманістично спрямованого педагогічного спілкування, яке передбачає глибоке й повне визначення індивідуальних рис і можливостей дитини, відхід від «усередненого» вихованця, встановлення взаємин співробітництва у навчально-виховній діяльності, щоб діти завжди почували себе, як у великій родині, де спільними є як робота, так і турботи та радощі. «Дуже важливо, – писав педагог, – виховати у дітей почуття власної гідності, допомогти їм повірити у власні сили. Значна роль у цьому належить сім'ї – першому осередку, через який дитина починає встановлювати зв'язки з навколишнім середовищем. Тому наш педколектив намагається встановити в міру своїх можливостей найтісніші контакти з батьками, озброїти їх знаннями з питань педагогіки, зробити їх своїми однодумцями у підході до виховання дітей» [10, с. 18].

Основними умовами реалізації заходів з розвитку особистості дитини педагог уважав здатність інтегрувати гуманістичні принципи навчання й виховання у норми та стандарти, що були на той час чинними в освітній галузі. Він писав: «Творчі пошуки нашого колективу щодо вдосконалення навчання і виховання йдуть в двох напрямках – розвиток самостійності, пізнавальної активності учнів і підвищення науково-теоретичного та ідейного рівня викладання основ наук» [10, с. 35].

Найважливіше значення для розвитку високоосвіченої творчої особистості становить правильно організована навчальна й науково-дослідницька робота учнів, де провідним мотивом виступає пізнавальний інтерес, у результаті якого школяр цілеспрямовано здобуває нові або розширює наявні в нього знання, уміння, навички, удосконалює та розвиває свої здібності. Зміст розумового виховання школярів М. Андрієвський убачав не лише у збагаченні дитини новими знаннями, а й у розвитку і вдосконаленні потенційних інтелектуальних можливостей особистості, її розумової діяльності (здатності мислити, спостерігати й порівнювати, аналізувати й узагальнювати). М. Андрієвський писав: «Відомо, що наука вивчає факти, школа – закони. Та нині вже чимало тем у навчальних програмах закінчується аж ніяк не «еврикою», а знаком питання, і це дає широкий простір для творчої думки учнів. Отже, вдосконалення навчання ми вбачаємо не в розширенні тематики, обов'язкової для школи, а в тому, щоб навчити учнів мислити, щоб у своєму подальшому житті і навчанні вони могли не просто нарощувати на фундамент набутих у школі знань спеціальні знання, а відповідати на безліч питань, які їм поставить життя» [10, с. 20].

Нехтування індивідуальними особливостями учнів може призвести до втрати інтересу до навчальної діяльності і праці, а індивідуальний підхід створює широкі можливості для розвитку пізнавальної активності школяра, творчого підходу до навчання, що за умов особистої зацікавленості обох суб'єктів навчальної діяльності – учителя й учня – уможливорює забезпечен-

ня запрограмованого рівня розвитку особистості дитини. Цілеспрямована робота з усунення наслідків часткової або повної депривації родинного виховання надає можливості для набуття вихованцями школи-інтернату нового, позитивного соціального досвіду, стимулює молодь до рефлексії, самопізнання, подальшого самовизначення й самореалізації. «Пошуки нових методичних прийомів, засобів, які підвищують пізнавальну активність школярів, сприяють розвитку їх інтелекту, виробляють навички досліджень, самостійних пошуків і роздумів, – основний напрям методичної роботи», – вказував М. Андрієвський [23, арк. 9].

Якщо вчитель убачає в дитині повноцінного партнера, допомагає їй знайти себе, діє творчо, відповідно до ціннісної системи особистості, то кожен із учасників спілкування обов'язково реалізує свою індивідуальність та найкращі моральні якості. Так, творча взаємодія вчителів і учнів у 1975–1976 навчальному році в Гадяцькій школі-інтернаті виявилася в організації «Лабораторії НОП» (наукової організації праці), коли учні старших класів разом із вчителями підготували науково обґрунтовані розробки з практичними порадами й рекомендаціями щодо методів вивчення окремих предметів, організації самопідготовки, самоосвіти, самовиховання тощо. М. Андрієвський у книзі «Прилучення до життя» писав: «Від традиційних учительських порад: як краще готувати уроки з того чи іншого предмету, краще запам'ятовувати матеріал, працювати над книгою тощо – ми перейшли до безпосередньої участі самих вихованців-старшокласників у творенні методики наукової організації праці і не помилилися. Питання оволодіння сучасними прийомами навчання захопило учнів і, разом з конкретним результатом роботи, значно збагатило їх самих» [10, с. 40]. Таке співробітництво сприяє доброму ставленню вихованця інтернату до вчителя й вихователя, турботливості у взаєминах із товаришами, формуванню високоморальної особистості. Адже співробітництво, на думку А. Бойко, є шляхом до досягнення найвищого рівня взаємодії вчителя і учня – співтворчості [15, с. 142]. Формування саме такого типу виховуючих відносин і було метою організаційно-педагогічної роботи М. Андрієвського. Він зазначав: «Довір'я всерйоз... До такої благодатної атмосфери, що дає широку можливість виявити потенціальні здібності як педагогу, так і вихованцю, ми і прагнемо. Саме здібності педагога і вихованця як одне ціле. Відомо, і багаторічна практика ще і ще раз переконала нас у тому, що учнівський колектив несе в собі кращі, а також, на жаль, і гірші риси педагогічного колективу. Де педколектив живе змістовним цілеспрямованим духовним життям, де педагоги працюють захоплено і творчо, там є справжній учнівський колектив, здатний долати труднощі, розв'язувати серйозні завдання, виховувати високі громадські почуття» [10, с. 75].

М. Андрієвський наголошував на тому, що в умовах загальноосвітньої школи-інтернату великого значення набуває процес самопідготовки, який не лише виконує функцію завершального етапу певного циклу навчальної діяльності, а й виховує самостійність, старанність, самоконтроль, любов до знань, навчає спілкування, співпраці, взаємодопомоги, формує також і прак-

тичні уміння організації робочого часу, навички роботи з книгою, довідником тощо [23, арк. 10].

Виховні можливості позаурочної діяльності учнів у Гадяцькій школі-інтернаті були важливим і необхідним, цілеспрямованим, планомірним і систематизованим доповненням до засобів навчальної діяльності з розвитку особистості дитини. Різноманітність змісту цієї роботи була виражена у проведенні факультативних занять із різних навчальних дисциплін, організації гуртків техніко-трудового й культурно-спортивного напрямів та різновікових клубів за інтересами; впровадженні системи самоврядування; суспільно корисній праці на території навчального закладу, на пришкольній території, у місті; проведенні традиційних культурно-масових заходів і спортивних змагань на рівні класного колективу, школи, міста, області, країни; активізації краєзнавчо-пошукової роботи та навчальних, профорієнтаційних та розважальних екскурсій; збереженні шкільних традицій [41, с. 1; 10, с. 57].

У системі позакласних заходів велику увагу М. Андрієвський приділяв гуртковій роботі. Щороку в залежності від побажань вихованців (на початку кожного навчального року проводилося опитування (анкетування) школярів) розширювалося коло гуртків, охоплюючи все більше й більше вихованців [4]. Основними завданнями керівників гурткової роботи було у процесі розвитку умінь і навичок допомагати кожній дитині розкрити свої можливості й самовдосконалюватися, створити доброзичливу атмосферу, радіти успіхам дитини, підтримувати та заохочувати все позитивне. М. Андрієвський писав: «Сьогодні педагогіка перетворюється в науку, якій належить точно і недвозначно з'ясувати, що таке здібності до навчання, як створюються ці здібності. Зрештою, здатність дитини опановувати знання – і це знає кожний хороший учитель – значною мірою залежить від самого педагога. Адже це і є мірою його майстерності» [10, с. 97–98]. У заявці до фактичної сітки на 1973–1974 навчальний рік Гадяцької школи-інтернату вказано, що всього було 19 гуртків, у яких займалося 566 учнів: 8 предметних гуртків, 4 гуртки художньої самодіяльності, 1 гурток образотворчого та прикладного мистецтва, 1 – юннатського профілю, 1 – краєзнавчо-туристського профілю, 2 інші гуртки та 10 спортивних секцій. У 1974–1975 навчальному році у школі-інтернаті вже працював 21 гурток, що охоплював своєю роботою 742 дитини [5]. А в 1976–1977 навчальному році кількість гуртків збільшилася до 26, а кількість учнів, що їх відвідують, – до 835 осіб [6, арк. 88б].

В організації і проведенні гурткової роботи велике значення приділялося спортивним секціям із різних видів спорту: легкої атлетики, боксу, футболу, настільного тенісу, східних единоборств. Різні за формою і спрямованістю, вони сприяли вирішенню основних завдань фізичного виховання: збереженню і зміцненню здоров'я дітей, оволодінню системою знань і практичних навичок фізичної культури, формуванню уявлень про здоровий спосіб життя й усвідомленої потреби в заняттях спортом, всебічному розвитку фізичних здібностей учнів.

Фізичне виховання розглядалося М. Андрієвським і в чіткому дотриманні режиму дня, і в організації раціонального харчування дітей, і в

обов'язковому виконанні гігієнічних норм і правил, і у проведенні щоденних прогулянок та заходів з різних видів навчальної та трудової діяльності на свіжому повітрі. У Гадяцькій школі-інтернаті часто проводилися спортивні змагання, естафети, фестивалі за участі учнів інших навчальних закладів і робітничої молоді міста й області. Так, у січні 1993 року на базі спортивного залу школи-інтернату було організовано секцію любительського боксу під керівництвом майстра спорту О. Ісметова, яку відвідували і хлопці, і дівчата. Деякі з них у майбутньому стали майстрами спорту і представляли вищі навчальні заклади на змаганнях високого рівня. У 2008 році в школі-інтернаті було проведено X Всеукраїнський турнір з боксу серед юнаків 1991–1997 років народження, в якому взяли участь 132 спортсмени із різних міст України. Цей захід присвятили пам'яті М. Андрієвського [7, с. 93–95].

Позаурочна діяльність, складаючи органічну частину життєдіяльності вихованців інтернатної установи, створювала сприятливі умови для морального, розумового, фізичного, трудового, економічного, інтернаціонального, естетичного, родинного й патріотичного виховання школярів; навчала нормам взаємостосунків і міжособистісного спілкування; допомагала у справі соціалізації школярів; була спрямована на розвиток таких особистісних якостей, як відповідальність, самостійність, працелюбність, спостережливість, ініціативність, активність. У кінцевому результаті позаурочна діяльність сприяла інтелектуальному збагаченню дитини та її духовному вдосконаленню [10, с. 67–68].

М. Андрієвський, продовжуючи кращі традиції гуманістичної педагогіки, стверджував, що найважливіше завдання кожного вчителя, вихователя і співробітника інтернатної установи полягає в тому, щоб підготувати вихованця до реальної дійсності, справжніх гуманних стосунків між людьми та до самостійної трудової діяльності. Педагог зазначав, що «недовірливе ставлення до школярів є справжнє нерозуміння того, що почуття відповідальності виховується лише на самостійних вчинках, що зайва опіка перетворює врешті-решт старшокласника в слухняного, бездумного вихованця волі старших. Пізніше, в дорослих колективах, такі люди не готові до життя, яке вимагає активних дій, власних переконань, уміння їх відстоювати. Це перевірено життям: якщо у підліткові бачити істоту слабку, не здатну на самостійні вчинки, характер у нього формується млявий, безініціативний. І навпаки, людина взагалі, а особливо в юності, коли йде процес становлення особистості, звикає ставити перед собою той рівень вимог, який перед нею ставлять старші» [10, с. 67]. А отже, зусилля працівників інтернату в роботі з дітьми, які мають певний негативний життєвий досвід, повинні спрямовуватися на створення якнайкращих умов для успішного розвитку особистості дитини.

Цілеспрямована робота з усунення наслідків соціальної і родинної депривації, яка включає в себе формування уявлень дітей про свої сімейні ролі, стимулювання рефлексії та самопізнання, здатна суттєво змінити диспозиції вихованців інтернатних закладів. М. Андрієвський писав, що «непрості дитячі долі, які його оточували, хвилювали, турбували, змушували шукати

шляхи для того, щоб школа-інтернат стала для всіх чотирьохсот дітей рідною, близькою, теплою, своєю домівкою...» [7, с. 143].

У своїх практичних ідеях щодо організації освіти М. Андрієвський зумів інтегрувати всі служби Гадяцької школи-інтернату (педагогічні, психологічні, соціальні, медичні, господарські) в єдину систему, перед якою було поставлено важливі завдання – допомогти вихованцям набути життєвий досвід, займаючись різними видами діяльності; виробити в них достатній рівень самостійності; сприяти розвитку духовних, моральних, фізичних якостей, творчих здібностей.

Створення педагогічних умов для реалізації поставлених завдань можливе лише через особистість педагога, для якого зміст навчально-виховного процесу полягає у психолого-педагогічному супроводі дитини, направленому на організацію допомоги й підтримки в його складному, деколи і драматичному самотворенні. М. Андрієвський указував, що «у прищепленні вихованцям громадських начал, як визначальної риси особистості, активної життєвої позиції, неабияку роль відіграє особистий приклад самих педагогів» [10, с. 75–76]. Соціально-педагогічна підтримка допомагає дитині засвоїти певні норми і правила соціуму, оволодіти досвідом поведінки та навчитися виконувати певні функції, необхідні для реалізації особистості в суспільстві. Педагог писав: «Ми розуміємо, що причина безініціативності, пасивності підлітка найчастіше криється не в небажанні, а у невмінні виявити себе. Кому ж, як не нам, педагогам, допомогти у цьому вихованцям? Адже інтернат – велика родина, і ми прагнемо, щоб діти не були позбавлені тепла і затишку, максимально наближеного до атмосфери хорошої сім'ї» [10, с. 73].

Із моменту прийняття до школи-інтернату дитина включалася в чітко організовану систему соціальних, трудових відносин у шкільному колективі, у постійних або тимчасових (у тому числі і різновікових) бригадах для виконання навчальних завдань під час самопідготовки чи дослідницької роботи, щоденної праці з самообслуговування, суспільно корисної трудової діяльності. Об'єднання вихованців у різновікові групи, закріплення за ними постійного складу вчителів і вихователів задавало загальну мету, спонукало до співпраці, об'єднувало дітей і по-справжньому їх ріднило, формувало позитивні традиції, сімейні ритуали. У колективах, подібних до родинних, дитина швидше адаптувалася, звикала до виконання певних обов'язків, де важливу роль відігравали певні сімейні ролі та доручення (самообслуговування, піклування старших про молодших тощо) [38, с. 15].

Велику увагу у педагогічному доробку М. Андрієвського було приділено особливостям і шляхам соціалізації особистості дитини в умовах школи-інтернату, що відбувалася під впливом найрізноманітніших чинників, що визначали характер і спрямованість навчально-виховного процесу. Розглядаючи соціалізацію особистості вихованця інтернатної установи, як системоутворювальну умову самоствердження дитини й саморегулювання нею соціального статусу, М. Андрієвський указував на визначальні психолого-педагогічні чинники процесу соціалізації: пріоритетність соціально-психологічного спрямування виховної роботи; наукове, кадрове та мето-

дичне забезпечення навчально-виховного процесу в інтернаті; наявність належного психологічного клімату в педагогічному та учнівському колективах [27, с. 3].

Під поняттям соціалізації особистості педагог розумів формування сукупності рис свідомості й поведінки (знання, працьовитість, вихованість, культура, фізична підготовка тощо) у їхній тісній єдності і взаємодії. Новаторський підхід М. Андрієвського до вирішення проблем соціалізації особистості вихованців загальноосвітніх інтернатних закладів полягав у виборі різних видів діяльності школярів (навчальної, дослідницької, продуктивної, суспільно корисної, самообслуговуючої тощо), як посиленої форми участі в суспільному житті, засобу пізнання дійсності, взаємин дорослих, соціальних ролей та функцій. Продовжуючи, він писав, що «[...] саме у щоденній практичній роботі перевіряється і міцність знань, і переконання, і моральні якості учня» [10, с. 94].

Часткове або повне виключення із загальної системи розвитку особистості вихованця загальноосвітньої школи-інтернату позитивного фактору впливу повноцінної родини різко обмежує можливості засвоєння індивідом соціального досвіду, розвиток самосвідомості, його самовизначення й самореалізацію. Але цілеспрямована робота з усунення наслідків соціальної депривації, яка включає в себе орієнтацію на трудову діяльність, створення уявлень про сімейні ролі, стимулювання рефлексії та самопізнання, здатна позитивно змінити диспозиції вихованців інтернатних установ [37, с. 55].

Із моменту прийняття до школи-інтернату для вихованців розпочинався етап соціального навчання. Засвоєння ними базових алгоритмів соціальної взаємодії та поведінки сприяло формуванню системи соціальних установок і певного соціального досвіду. Дитина з перших днів перебування у школі-інтернаті включалася в чітко організовану роботу класного та загальношкільного колективів, тимчасових чи постійних (у тому числі й різновікових) бригад для виконання посильних навчальних чи дослідницьких завдань, щоденної самообслуговуючої праці, суспільно корисної трудової діяльності. «Наші вихованці, – писав М. Андрієвський, – зростають у праці. Починаючи з першого класу, звично і вправно обслуговують себе, прибирають спальні, класні кімнати, чергують в їдальні, впорядковують свій великий дім та пришкольню садибу. А згодом беруть участь у роботі на підсобному господарстві, в колгоспі» [10, с. 41].

У середній школі більше уваги приділялося засвоєнню основних сутнісних аспектів життя соціуму – економічного, політичного, правового, виробничого, екологічного тощо. У трудовій діяльності збільшувалася самостійність і заохочувалася ініціатива учнів, проводилися навчальні екскурсії, активізувалася дослідницька робота. М. Андрієвський указував, що в організації трудової діяльності дитячого колективу «слід давати максимально широкий простір самовиявленню школяра, завжди маючи на увазі, що самостійність виховується самостійністю» [10, с. 78].

Робота зі старшокласниками вимагала переходу від адаптивних форм соціалізації до активного формування «Я-образу», усвідомлення життєвих

перспектив, визначення свого покликання і проєктування власного соціального майбутнього. М. Андрієвський писав: «Спрямування трудового виховання та професійної орієнтації відбувається в нас і по лінії виховання в учнів любові до праці на землі, до сільськогосподарської професії. Щороку гарячої пори у сільському господарстві весь інтернат стає виробничою бригадою, а окремі класи – ланками. Робота на колгоспних ланах є чудовою школою гарту, вироблення організаторських навичок, відповідальності за доручену справу, сумлінної, ефективної праці. Тож «п'ята чверть» незмінно висуває все нових здібних юних командирів виробництва» [10, с. 44].

У Гадяцькій школі-інтернаті практикувалася організація учнівських проєктів, проводилися неформальні молодіжні об'єднання, клуби, гуртки, факультативи для проведення заходів з навчальною і соціалізаційною метою. Але незмінним в них залишалося, як указував М. Андрієвський, єдине: «ми завжди користуємося нагодою, щоб славити труд, що переростає у красу, людей праці, виховувати у дітей не тільки вміння відчувати красу в кожній звичайній миті буття, але й прагнення творити її своєю працею, поведінкою, усім своїм життям» [10, с. 59].

М. Андрієвський зазначав, що процесу соціалізації – розвитку особистості конкретними соціальними умовами життєдіяльності – у повній мірі сприяло самообслуговування вихованців школи-інтернату. Педагог указував, що засвоєння основних навичок самообслуговування, як одного з найважливіших механізмів життєвого становлення через трудове виховання є необхідною умовою формування соціально-адаптованої особистості вихованця інтернатної установи, важливим засобом підготовки школярів до самостійної життєдіяльності завдяки їхній соціально-побутовій, медико-фізіологічній, медико-психологічній й соціально-трудова адаптації у школі-інтернаті [36, с. 56]. Розроблені М. Андрієвським ідеї педагогічного забезпечення процесу соціалізації засобами трудового виховання були спрямовані на досягнення мети – розвиток особистості вихованця інтернатного закладу, який повинен не лише інтегруватися в суспільство, а й прагнути до здійснення в ньому виконавчих, професійно-творчих функцій [3].

Аналіз новаторських ідей М. Андрієвського щодо соціалізації вихованців загальноосвітніх інтернатних установ засобами трудового виховання засвідчив, що визначення виховної ролі праці в соціалізаційному процесі стало основоположним у стратегії навчально-виховного процесу, у повсякденному житті Гадяцької школи-інтернату. У науково-педагогічних працях, статтях, доповідях, інтерв'ю, тезах виступів на науково-практичних конференціях педагог неодноразово вказував на потужний потенціал становлення людини як особистості, її духовного зростання, самовдосконалення, соціального розвитку, який закладений саме в трудовій діяльності. «Перемога за перемогою, яких добивається Гадяцька школа-інтернат, – писав В. Мартусь у статті «На маршруті – педагогічний досвід», – полягає в органічному поєднанні навчання з продуктивною працею. Через усю навчально-виховну роботу проходить тут цей принцип» [26, с. 2].

Велику увагу М. Андрієвський приділяв визначенню змісту, форм і засобів морального виховання учнів загальноосвітніх інтернатних закладів. Процес морального виховання, на думку М. Андрієвського, – це цілеспрямовано організована взаємодія педагогів і вихованців, направлена на розвиток в учнів системи ставлень до себе, своїх вчинків і об'єктивної дійсності згідно з загальнолюдськими моральними нормами і принципами. Він писав: [...] Отже, ми повинні закласти в кожному школяреві таку міцну моральну основу, вкласти такий могутній ідейний заряд, який би за будь-яких умов визначив його майбутні вчинки, сформував розуміння громадянської позиції, ставлення до своїх обов'язків» [10, с. 100].

Специфічні особливості морального виховання школярів в умовах загальноосвітніх інтернатних закладів для дітей-сиріт, дітей із багатодітних чи неповних сімей, дітей, позбавлених батьківського піклування, і дітей, для виховання яких відсутні умови у родині, носять компенсаційний та реабілітаційний характер, що допомагає подолати певні відхилення у поведінці та моральній свідомості переважної більшості учнів (почуття соціальної відчуженості, недостатній прояв позитивних соціально-рольових орієнтирів, підвищена агресивність, певна педагогічна занедбаність з ускладненою соціальною адаптацією тощо). М. Андрієвський указував, що моральне виховання учнів інтернату покликане не лише формувати навички і звички загальновищаної моральної поведінки, а й корегувати їх, навчати вихованців критично оцінювати минулий досвід, набутий у морально нестійких, неблагополучних сім'ях або в соціально-девіантному середовищі.

Оптимізація процесу морального виховання учнів загальноосвітніх інтернатних установ, на думку М. Андрієвського, можлива лише за умов єдиної й послідовної реалізації змісту, форм і методів морального виховання у скоординованій роботі всіх учасників навчально-виховного процесу – учителів, вихователів, співробітників школи-інтернату, батьків, представників громадськості, вихованців – в усіх сферах життєдіяльності школярів (навчальна робота, побутові справи, суспільно корисна праця, громадська діяльність, дозвілля тощо). Педагог уважав за необхідне робити акцент саме на практичному спрямуванні змісту морального виховання. Його слід спрямовувати на розвиток високих моральних якостей, активної життєвої позиції в умовах регламентованого, дещо ізольованого життєустрою вихованців школи-інтернату, самостійності, позитивного досвіду щоденної поведінки.

Моральне виховання охоплювало усі сфери життєдіяльності вихованців інтернатного закладу. Окрім традиційних форм морального виховання (спеціальних уроків, індивідуальних і колективних бесід, лекцій, тематичних виховних заходів) у Гадяцькій школі-інтернаті впроваджувалися новаторські. Вихованню ініціативності, працелюбності, чуйності, доброзичливості, колективізму, розвитку самостійності та соціальної відповідальності сприяло виконання вихованцями школи-інтернату деяких обов'язків учителів та вихователів, що повною мірою виявлялося в організації роботи «учнів-консультантів» і «учнів-асистентів», які, ґрунтовно проконсультовані вчителем, приходили на допомогу слабшим учням у години самопідготовки або

допомагали вчителю під час уроку, забезпечуючи роботу технічних навчальних засобів під час лабораторних робіт тощо. М. Андрієвський писав: «Усе починається з шкільної лави: уміння логічно мислити, ставити перед собою мету, обирати найдоцільніший шлях до її здійснення, уміння аналізувати результати, щоб надалі добиватися кращих за попередні. Отже, багатьма практичними навичками до ефективної праці учні оволодівають у процесі навчання. Адже вони «закладені» в кожному без винятку предметі» [10, с. 39].

Не заперечуючи керівної ролі вчителя у навчальному процесі, М. Андрієвський зазначав, що «[...] учнівський колектив і його актив – невичерпне живильне джерело творчого начала педагогічного процесу, вірний і надійний союзник педколективу у боротьбі за глибокі й міцні знання учнів. Прилучити якомога більше школярів до діяльності по забезпеченню високої успішності, навчити виступати у ролі вчителя – в цьому наш колектив вбачає чималі потенційні можливості успіху» [10, с. 34]. Ці заходи створювали також умови і для самореалізації учнів як суб'єктів трудової діяльності, і для професійного самовизначення школярів (багато таких вихованців обирали для себе професію вчителя).

Цікавими, дієвими й різноманітними були форми морального виховання учнів Гадяцької школи-інтернату у їхній позаурочній діяльності: участь у поповненні матеріалів шкільного методичного кабінету учнівськими розробками загальних, гурткових і шефських виховних заходів, бесід, ігор, інсценізацій; проведення щотижневих лінійок з підбиття підсумків роботи; участь у суспільно корисній праці (виготовлення наочних засобів для навчальних кабінетів; благоустрій шкільної будівлі, гуртожитку, спортивного комплексу, шкільного подвір'я, самообслуговування; робота у підсобному господарстві і у підшефних колгоспах, на пришкільній території); спортивно-масова й військово-патріотична робота, яка полягала в організації спортивних змагань, екскурсій до інших міст, туристичних походів шляхами партизанських загонів, збагаченні матеріалів та експонатів шкільного Музею трудової і бойової слави [1, с. 2]. «Життя давно переконало нас у тому, – писав М. Андрієвський, – що учнівський актив, якщо дати простір його ініціативі, спроможний на багато корисних справ у всіх сферах шкільного життя. Залучення самих учнів до розв'язання суто педагогічних завдань підносить їхню відповідальність за справи колективу, сприяє кращому духовному самовиявленню» [10, с. 77].

Педагог указував, що «одним із перспективних шляхів підвищення ефективності засвоєння учнями навчального матеріалу, важливою умовою для розвитку нахилів і здібностей їх є позакласні заходи. Ми прагнемо, щоб позакласна робота будувалася цікаво, щоб учні були не свідками, а активними творцями того, що відбувається» [10, с. 31]. Так, у 1965–1966 навчальному році педагогічний та учнівський колективи школи-інтернату провели велику роботу з розшуку матеріалів про життя й бойові подвиги Героя Радянського Союзу Є. П. Кочергіна, який загинув під час визволення м. Гадяч. Учні розшукали рідних героя та його бойових товаришів, колишнього командира полку М. Мізерного і підполковника запасу Д. Чичина. Після листування ві-

дбулася зустріч з рідними та бойовими друзями героя, біля пам'ятника Є. П. Кочергіну було організовано загальноміський мітинг. За проведену роботу Гадяцькій школі-інтернату було присвоєно ім'я Героя Радянського Союзу Є. П. Кочергіна, а на будинку навчального закладу встановили меморіальну дошку, виготовлену руками самих вихованців [16, арк. 202].

Функціонування школи-інтернату як відкритої соціально-педагогічної системи мало безперервний, керований комплексний характер, забезпечуючи цим сприятливі умови для цілеспрямованого морального виховання школярів. Для старших школярів організували школу самовиховання, заняття у якій вели не лише педагоги, а й психологи, актори, спортсмени, лікарі, люди з великим життєвим досвідом, і клуб «Ровесник», де проводилися дискусії, обговорення проблем молоді, зустрічі з цікавими людьми [25, с. 4]. Для молодших школярів і підлітків були організовані вечірні клуби «Поговоримо по щирості», «Лілея», «Мамині поради», «Подружка», неформальні засідання яких М. Андрієвський описував із надзвичайною теплотою: «Люблять наші діти, і старші, і молодші, коли після трудового дня в спальні – тиша, гасне світло і чути задушевний, лагідний голос вихователя. Щира розмова відкриває дитячі серця, гоїть непомічену у клопоті дня образу, надихає на нові зусилля у навчанні, праці, самовихованні» [10, с. 73–74].

Важливими напрямками позакласної роботи було шкільне радіомовлення, випуск стінгазет, ведення літопису школи-інтернату, зустрічі з випускниками різних років, збереження шкільних традицій, організація свят, запропонованих самими вихованцями [44, с. 7–8]. М. Андрієвський писав: «[...] І скільки існує школа, ніхто не пам'ятає порушення жодного запланованого пункту. Це – якщо можна так сказати – традиція порядку. Вона – в усьому: у вихованні, навчанні, зрештою, у звичках і характері кожного вихованця» [27, с. 3].

Новаторський підхід М. Андрієвського виявився в реалізації форм і методів морального виховання школярів через систему виховних засобів учнівського самоврядування та практичному вирішенні даної проблеми у навчально-виховному процесі Гадяцької школи-інтернату. Упровадження системи самоврядування в Гадяцькій школі-інтернаті розпочалося із всебічного соціологічного дослідження, яке допомогло з'ясувати «зворотній зв'язок» впливу педагогів на вихованців і виявило небайдужість наставників до думки школярів і зацікавленість у їхніх порадах, пропозиціях тощо [10, с. 78–79]. На загальношкільних зборах були обрані члени шкільної ради, обговорювалися напрями їхньої роботи та організації дієвого контролю за виконанням рішень зборів, було затверджено документи, що регламентували діяльність учнів школи-інтернату (статут органів самоврядування, правила для учнів, положення про черговий клас, план роботи тощо).

Структура учнівського самоврядування у Гадяцькій школі-інтернаті об'єднувала старост класів, президентів численних інтернатівських клубів, спортивну раду школи, господарників груп, редакторів стінгазет, керівників комсомольської та піонерської організацій, старшу піонервожату, учителів, заступника директора з навчально-виховної роботи, директора. «В основі си-

стеми самоврядування, – писав М. Андрієвський, – широка можливість участі вихованців у вирішенні питань громадського життя школи, і особливо питань дисципліни і заохочення школярів» [10, с. 81].

Організація позакласної діяльності через учнівське самоврядування дозволяла залучити до участі в його роботі значну кількість учнів. Так, у кожному класному колективі були: староста класу, старости спалень, керівники бригад із самообслуговування (прибирання гуртожитських приміщень, навчальних кабінетів, робота на закріпленій за класом дослідній ділянці або на тваринницькій фермі, у садку, на шкільному подвір'ї чи в теплиці, чергування в їдальні тощо), члени класної сантрійки, фізорг класу, організатор шефської роботи з молодшими школярами, керівник «зеленого патруля», редактори стінгазет, організатори шкільного радіомовлення тощо.

М. Андрієвський убачав у виховних впливах учнівського самоврядування систему організованих і цілеспрямованих, педагогічно доцільних засобів, які є важливою умовою ефективної реалізації основних принципів морального виховання, оптимізації усього навчально-виховного процесу, підготовки вихованців школи-інтернату до майбутньої самостійної життєдіяльності. Моральне виховання було спрямоване на засвоєння базових компонентів культури, на прищеплення творчого й ініціативного відношення до суспільного життя, на розвиток навичок міжособистісного спілкування і пріоритет загальнолюдських цінностей. Учніське самоврядування в різних напрямках навчальної та позакласної діяльності вихованців сприяло на практиці єдності навчання й виховання, зміцнення зв'язку навчально-виховного процесу в школі-інтернаті з дослідницькою, пошуковою, краєзнавчою, клубною, гуртковою, інтернаціонально-патріотичною та господарською роботою.

М. Андрієвський особливого значення надавав профорієнтаційній роботі. Він писав, що «у процесі формування в учнівської молоді свідомого ставлення до праці одне із складних питань – правильний вибір юнаками і дівчатами професії, що є необхідною умовою залучення молодого покоління до високопродуктивної діяльності» [10, с. 67]. Педагог зробив вагомий внесок у розробку складної науково-практичної системи профорієнтаційної роботи, її інформаційної і методичної основи, яку складають глибокі знання змісту і умов професійної діяльності, перспективи розвитку професій, форм та умов їх здобуття, правильні уявлення школярів про вимоги професій до психофізіологічних та особистісних якостей людини, психодіагностична оцінка індивідуально-психологічних особливостей людини. Знайти оптимальне сполучення особистісних бажань і суспільних потреб – основна мета всієї системи профорієнтаційної роботи, яка на сучасному етапі перебудови інтернатних закладів освіти має найважливіше значення в системі соціального виховання дітей із певними життєвими проблемами.

Важливим напрямом розвитку особистості М. Андрієвський уважав естетичне виховання школярів. На думку педагога, воно повинно бути цілеспрямованим, правильно організованим, багатоплановим процесом, який безперервно супроводжує вихованців інтернату як у їхній навчальній діяльності, так і в щоденному житті. Працюючи з дітьми-сиротами, з дітьми, позбавле-

ними батьківського піклування, з дітьми з елементами негативного життєвого досвіду, у комплексному підході до виховання він убачав найбільш значущими педагогічними впливами саме засоби естетичного виховання. М. Андрієвський писав: «Насамперед, ми намагаємося уникнути такого підходу до справи естетичного виховання, коли, як це іноді трапляється на практиці, все зводиться лише до вузько художньої освіти. Гуртки, студії, клуби – все це, звісно, добре, цінно. Але недостатньо. Потрібна широка планомірна система становлення основних граней гармонійно розвиненої особи. Усі десять років перебування в інтернаті наші вихованці вчаться осмислювати художні явища, творити красу на уроках, у громадсько-корисній праці, у позакласних заходах, у години вільного, незарегламентованого відпочинку» [10, с. 56].

Визначенню основних напрямів, форм і методів естетичного виховання автор присвятив розділ книги «Прилучення до життя», назвавши його «Труд переростає у красу». Педагог писав: «Наш педколектив ставить перед собою завдання – виробити у юнаків і дівчат здатність сприймати і оцінювати красу в навколишній дійсності, у суспільному житті, праці, побуті, у взаєминах між людьми, в природі, мистецтві; виробити у них уміння брати участь у творенні краси [...]. Ми прагнемо розвивати у вихованців естетичні смаки і навички, які б ґрунтувалися на науковому світогляді [...]» [10, с. 55–56].

Новоприбулих вихованців школи-інтернату знайомили із приміщенням навчального корпусу і гуртожитку, їдальні, шкільних майстерень, Музею бойової і трудової слави та шкільного музею, бібліотеки, літньої читальної зали, художньої студії, «Малої картинної галереї», спортзали і спорткомплексу, кафе «Червоні вітрила», стрілецького тиру, розаріуму; проводили екскурсію садибою з географічним майданчиком, тополиними, каштановими і кленовими алеями, березовим гаєм, яблуневим садком, численними квітниками та алеями. «Діти, – зазначав М. Андрієвський, – чутливі до краси, захоплено милуються кожним деревом, химерністю альтанок з плакучих верб, виструнченими вздовж алеї пірамідальними тополями [...]. Так через почуття приходить у свідомість наших вихованців переконання, що красу творить праця людська [...]» [10, с. 58].

Окрему увагу директор Гадяцької школи-інтернату приділяв предметній компоненті естетичного виховання: ремонту, перебудові й устаткуванню приміщень, пришкільної території, їх дизайнові й естетичному оформленню [2, арк. 34–35]. М. Андрієвський указував, що «усе в школі до найменших дрібниць має нести у собі подих краси, націлений на її утвердження. Цей подих краси в нашому інтернаті відчуваєш буквально на дотик. Вона – в єдиному ансамблі інтер'єрів, у продуманій гармонії кольорів стін, меблів, підлоги, в алеї пальм вздовж коридорів, що перетворюють їх у чудовий зимовий сад» [10, с. 57]. За цим стежила спеціальна Художня рада, до якої входили керівники школи, вчителі-словесники, викладачі музики й образотворчого мистецтва, праці, старшокласники. До цього процесу активно залучалися всі вихованці: у вільний чи канікулярний час під керівництвом учителів і вихователів вони виготовляли наочні засоби для навчальних кабінетів, займали-

ся благоустроєм та естетичним оформленням шкільних будівель, подвір'я, пришкільної території, озелененням і прибиранням шкільного садку, розаріуму, теплиць, прилеглих вулиць та міського парку Слави тощо. Педагог писав, що атмосфера готовності до праці, здатність усього вчительського колективу виробити в школярів уміння творити матеріальні багатства, брати участь у творенні краси є девізом Гадяцької школи-інтернату [43, с. 4].

Засоби естетичного виховання як невід'ємного складника навчально-виховного процесу покликані, на думку М. Андрієвського, формувати й генерувати естетичну свідомість дитини – художньо-емоційне пізнання навколишньої дійсності через власні смаки, особисті почуття, ставлення, оцінки, які формують естетичну поведінку дитини у майбутньому. Педагог писав, що необхідно виховати своїх учнів так, щоб «за час перебування у школі вони виробили правильні естетичні смаки, емоційну чутливість до краси в усіх її виявах» [10, с. 59].

У навчальній діяльності школярів, на уроках музики, образотворчого мистецтва, праці, на заняттях багатьох гуртків художнього циклу – хорів, ансамблів, оркестрів (духового, естрадного, народних інструментів), у студії балетних танців, художній студії, на заняттях з домогосподарства, у гуртку «умілих рук» педагоги Гадяцької школи-інтернату намагалися прилучити вихованців до надбань культури, розвинути почуття прекрасного, навчити створювати предмети культури власними руками. Завдяки тісним контактам із педагогічно-учнівським колективом Гадяцького культосвітнього училища (нині Гадяцький коледж культури і мистецтв) у школі-інтернаті часто відбувалися спільні молодіжні музичні вечори, танцювальні конкурси, фестивалі. За порадою педагогів училища було створено чималу фонотеку магнітофонних записів і платівок із популярними операми, кращими симфонічними творами, концертами відомих класичних і естрадних співаків, які шкільне радіомовлення включало до своїх програм.

Відомо, що Гадяч – місто великих літературних традицій, батьківщина М. Драгоманова, О. Пчілки. У різні часи тут побували видатні письменники і поети: М. Гоголь, О. Пушкін, А. Чехов, Панас Мирний, Леся Українка, О. Кобилянська та інші. Уроки літератури проводили не лише в класних кімнатах. Гостями школи-інтернату були відомі українські письменники Д. Павличко, І. Цюпа, О. Ковінька, яких вихованці з гордістю і гостинністю проводили до садиби Лесі Українки, до старожилів міста, які пам'ятали велику поетесу. Члени літературного гуртка оформили літературну карту рідного краю, збираючи цікаві матеріали власноруч. «Значне місце в естетичному вихованні, – писав М. Андрієвський, – посідають уроки літератури, історії, географії, біології, зрештою, будь-якого предмету. Педагог має багаті можливості принагідно прищеплювати учням уміння бачити прекрасне в природі, мистецтві, людських стосунках і вчинках, у житті суспільства» [10, с. 59]. Так, уроки історії М. Андрієвський часто проводив у міських музеях, біля пам'ятників та історичних пам'ятних знаків, у шкільному музеї, на навчальних екскурсіях в інших містах. Уроки природничого циклу мали практичну направленість на спеціально обладнаному географічному майданчику,

на пришкольній зеленій території, у теплиці, у зимовому садку з алеями пальм, що знаходилися у коридорах навчального корпусу, в розаріумі, на шкільній фермі або у підшефному колгоспі [39, с. 28].

Вихованці школи-інтернату – діти з непростими долями, найчастіше з багажем негативного життєвого досвіду. А отже, у роботі з ними необхідно було залучати сукупність засобів естетичного, морального, розумового, фізичного, екологічного, патріотичного, трудового, економічного, інтернаціонального виховання і різноманітних педагогічних прийомів для подолання наслідків родинної і соціальної депривації, усунення комплексу неповноцінності, пасивності, несамотійності, невпевненості або агресивності. Гуманістична направленість педагогічного спілкування, до якої закликав М. Андрієвський, допомагала визначити індивідуальні риси кожного вихованця, його уподобання, природні можливості, таланти й обдарування. А засоби естетичного виховання сприяли не лише розвитку естетичних понять, поглядів та почуттів, а й нелегкому процесу соціалізації особистості. Педагог писав: «[...] Спілкування з красою. Воно не минає безслідно для людини, тим більше у вразливому дитячому віці. А краса, зрощена в душі людській, виростає у красу вчинків, дій. Така діалектика життя [...]» [10, с. 65].

Свята, запропоновані самими вихованцями, проходили у теплій, душевній атмосфері, максимально наближеній до атмосфери хорошої сім'ї. Наприклад, це – День народження школи, коли урочисто запалювався факел Знань; День бабусь і дідусів, своєрідний урок тепла й доброти, який не нав'язливо, в емоційному сприйманні давав відчуття дітям атмосферу родинності; Свято яблуневого саду, коли у перших променях сонця діти й вихователі ходили милуватися цвітінням рожевих пелюсток; різноманітні традиційні акції до шкільних і святкових подій.

У повсякденній педагогічній практиці та управлінській діяльності М. Андрієвський, звертаючись до ідей А. Макаренка та продовжуючи свого попередника, особливу увагу звертав на проблеми змісту і стимулів трудової діяльності школярів, вибудовував шляхи організації трудових колективів дітей; осмислював проблеми трудової дисципліни і педагогічного впливу в умовах суспільно корисної праці школярів [18, с. 64].

Розвиваючи ідеї А. Макаренка щодо поєднання навчання з продуктивною працею школярів, М. Андрієвський писав, що праця – основа життя й виховання. Вона – не лише джерело багатства, а й найкращий архітектор розуму, тіла і здоров'я людини. Але цю роль праця виконує лише тоді, коли вона осмислена, коли школярі розуміють її суспільну необхідність і користь. «В умовах школи-інтернату, де діти перебувають постійно, – продовжував М. Андрієвський, – трудове виховання займає особливе місце в навчально-виховному процесі. Саме життя вимагає продуманої організації самообслуговування, участі дітей в упорядкуванні території, роботі в підсобному господарстві тощо. Однак, окрім цих ближніх, суто практичних цілей, нас не може не хвилювати стратегічна кінцева мета трудового виховання – прилучення сьогоднішніх школярів до самотійного життя» [10, с. 40–41].

М. Андрієвський наголошував, що трудова діяльність відіграє вагомую роль у формуванні особистісних якостей високого морального рівня. Цінність учнівської праці він убачав у спрямуванні впливу праці на вирішення найважливіших виховних завдань: розвиток свідомості, самостійності, моралі й характеру, активної трудової позиції тощо. М. Андрієвський писав: «Саме в праці і через працю йде складний процес становлення особистості, у ній вирізблюються моральні начала громадянина» [10, с. 42].

Пізнавальне й навчальне навантаження трудової діяльності вихованців школи-інтернату полягало в тому, що вона розвивала уміння використовувати знання на практиці. Мова йшла про працю під час навчальних та лабораторних занять, на навчально-дослідних ділянках, гурткову роботу, самообслуговування (особиста гігієна, прибирання приміщень і подвір'я, догляд за зеленими насадженнями, городиною, садком, робота на шкільній тваринницькій фермі та у теплиці, у майстернях, на кухні, виготовлення наочних засобів для навчальних кабінетів), суспільно корисну працю з благоустрою шкільної будівлі, гуртожитку, спортивного комплексу, шкільного подвір'я, пришкільної території, озеленення вулиць міста, прибирання міського парку Слави та могил воїнів, загиблих у Другій світовій війні, навчальні екскурсії на промислові підприємства м. Гадяч, у будівельні організації, райпобуткомбінат та нафтопромисли, збирання металобрухту, щосезонну навчально-виробничу практику учнівських бригад у колгоспах району тощо [10, с. 38]. «Ми й прагнемо, щоб знання, набуті в класі, наші вихованці втілювали в конкретних корисних справах» – вказував М. Андрієвський у статті «Плекаєм парость молоду» [11, с. 1].

Ідеї М. Андрієвського щодо розвитку особистості вихованця загальноосвітнього інтернатного закладу засобами трудового виховання займають особливе місце в його педагогічній спадщині. Він розглядав трудове виховання школярів як цілеспрямований систематизований процес, що має забезпечити соціально-психологічну і практичну готовність дитини до трудової діяльності, виробити певні моральні, інтелектуальні, фізичні якості, сформулювати особистість дитини, здатної адаптуватися у реаліях соціуму після закінчення школи-інтернату.

Визначаючи виховну сутність праці, М. Андрієвський звертався до творчо-педагогічної спадщини В. Сухомлинського, який наголошував на її найголовніших ознаках: вироблення характеру; поєднання гармонії з середовищем; моральне самовдосконалення людини; джерело щастя. І в першу чергу, велике значення надавалося організації трудового виховання в навчальному процесі. Завдяки безмежному потенціалу праці, людина, вважав В. Сухомлинський, невичерпна у можливостях свого самовдосконалення. До розуміння важливості праці він вів своїх вихованців постійно і цілеспрямовано, використовуючи весь арсенал навчально-виховних засобів. «Праця і Людина, Людина і Праця – ось мати і батько всіх істин» – писав він у своїх «Листах до сина» [8, с. 305]. Ці слова видатного педагога стали основоположними у стратегічній розробці навчально-виховного процесу та у повсякденному житті Гадяцької школи-інтернату [40, с. 121].

Одним із основних завдань трудового виховання було й залишається поєднання навчальної трудової діяльності й педагогічно доцільної суспільно-корисної і продуктивної праці з метою формування усвідомленого ставлення до трудової діяльності як найважливішої потреби, основи життя. Наприклад, навчально-виховний процес у Гадяцькій загальноосвітній школі-інтернаті характеризувався самостійною навчально-трудовою діяльністю вихованців, пов'язаною з реальною працею у шкільних майстернях з обробки дерева і металу, швацької справи, на навчально-дослідних ділянках, в учнівських виробничих бригадах; орієнтованою на реальний суспільно значимий кінцевий продукт, розширення освітнього простору та забезпечення інтенсивного соціально-професійного функціонування педагогічно-виховного процесу [32].

Пізнавальний і навчальний елемент праці виявлявся перш за все у вивченні основ наук, у процесі якого учні знайомилися з технічним застосуванням цих наук у провідних галузях виробництва, навчалися умінню використовувати знання на практиці (робота на уроках та на лабораторних заняттях; праця на навчально-дослідних ділянках, у теплиці, в розаріумі, в садку чи на шкільній тваринницькій фермі; щосезонна робота у підшефних колгоспах Гадяцького району, озеленення вулиць міста; гурткова робота; навчальні екскурсії на промислові підприємства Гадяча, у будівельні організації, райпо-буткомбінат та нафтопромисли, у колгоспи «Червона Україна», «Дружба», у колгосп імені В. Чапаєва) [10, с. 42]. Органічне поєднання навчання з трудовим вихованням, де у повній мірі розкривалася виховна роль праці, М. Андрієвський уважав основним завданням загальноосвітньої школи-інтернату [9, с. 9; 8, с. 6–7]. Він писав: «Адміністрація школи постійно дбає про поліпшення навчально-виробничої бази, добір висококваліфікованих кадрів педагогів, про вивчення і впровадження у себе досвіду кращих педагогічних колективів. Питання наближення навчальних предметів до життя, до місцевого виробничого оточення не раз обговорювалося на відкритих зборах» [10, с. 37–38].

Із перших днів перебування у Гадяцькій школі-інтернаті учні починали оволодівати корисними трудовими навичками на уроках ручної праці, де вони знайомилися з основними властивостями матеріалів, опановували прийоми їх обробки, навчалися користуватися простими ручними інструментами. У 8–10 класах вивчали основи промислового й сільськогосподарського виробництва, що передбачало теоретичне і практичне вивчення автомобільної справи, електротехніки й конкретного промислового виробництва; рослинництва, тваринництва, механізації сільського господарства (трактор та інші сільськогосподарські машини). Знання, уміння й навички, набуті на уроках ручної праці та трудового навчання, поступово готували перехід від порівняно простої праці до складнішої, від роботи з простими інструментами і механізмами до відносно складних машин; сприяли формуванню практичної та психологічної готовності до праці на подальших етапах шкільної освіти; закладали основи загальної трудової й політехнічної підготовки учнів; допомагали у виборі професії. М. Андрієвський писав: «Рушійна сила прогресу – праця. Закони фізики, хімії, біології в промисловості і сільському го-

сподарстві реалізуються через працю людей. Добитися того, щоб учні усвідомили ці істини, – одне з найважливіших завдань педагога» [10, с. 39].

Визначивши своїм основним завданням створення належних умов для виховання й отримання освіти, надання допомоги у виборі професії, підготовки до самостійного життя і трудової діяльності, М. Андрієвський і весь педагогічний колектив Гадяцької школи-інтернату намагалися не допустити надмірної опіки у навчально-виховній роботі зі школярами, яка могла призвести до формування у вихованців почуття невпевненості, надмірної орієнтації на іншого, утриманського настрою, хибної уяви про свої соціальні ролі. Велике значення надавалося самообслуговуванню учнів школи-інтернату як початковому ступеню трудового виховання [24]. Багато моментів самообслуговування – особиста гігієна, прибирання приміщень і подвір'я, догляд за зеленими насадженнями, городиною, садком, робота на шкільній тваринницькій фермі та у теплиці, у майстернях, на кухні – надавало вихованцям нові вміння й навички, певний досвід трудової діяльності; розвивало звичку самостійно працювати, ухвалювати рішення, переборювати труднощі; виховувало почуття відповідальності за доручену справу, турботу про колектив, дбайливе ставлення до державного майна, повагу до людей праці; розширювало кругозір школярів [12, с. 15–16]. М. Андрієвський зазначав, що робота з самообслуговування школярів має велике значення для успішного розв'язання завдання зміцнення зв'язку школи з життям і поліпшення трудового виховання [10, с. 41].

Засвоєння основних навичок самообслуговування як одного з найважливіших механізмів життєвого становлення через трудове виховання було необхідною умовою формування соціально-адаптованої особистості вихованця інтернатної установи, важливим засобом підготовки школярів до самостійної життєдіяльності завдяки їхній соціально-побутовій, медико-фізіологічній, медико-психологічній й соціально-трудовій адаптації у школі-інтернаті. Оволодіння різними видами самообслуговуючої праці вихованців інтернату знаходило подальший розвиток у їхній суспільно корисній трудовій діяльності: суботники, збирання металобрухту, допомога колгоспам у проведенні сільськогосподарських кампаній, деревонасадження тощо. Загалом колективна суспільно корисна праця як освітньо-виховний процес перш за все сприяла активному розвитку колективізму й товариської взаємодопомоги, наполегливості в подоланні труднощів та інших позитивних якостей особистості [35, с. 20–21]. М. Андрієвський писав: «Прилучення дітей до праці на користь собі, сім'ї не вимагало від наших предків якихось особливих виховних засобів. Привчити дитину до праці, спрямованої на загальне благо, – це завдання набагато складніше. Цей процес вимагає спільних зусиль сім'ї, школи, громадськості. Ми все більше розуміємо, що посправжньому дитина прилучається до життя лише в процесі суспільно корисної праці» [10, с. 49–50].

Вивчення основ економічних знань і проведення економічного виховання здійснювалося в ході трудового навчання, на позакласних гурткових або факультативних заняттях із техніки, ручної праці, при вивченні прикла-

дних аспектів природничих наук, у курсі історії й суспільствознавства та інших галузей наук, зміст яких обумовлювався структурою трудових процесів, під час навчальних екскурсій на промислові підприємства м. Гадяч, у будівельні організації та на нафтопромисли, у щосезонній навчально-виробничій практиці учнівських бригад у колгоспах району тощо. У книзі «Історія Гадяцької школи-інтернату» наводяться спогади вчителя З. Яковенко: «Вивчення рідного краю відбувалося не за сторінками підручника чи з перегляду відеокасет. Щороку діти їздили чи ходили на колгоспні поля, допомагали прополювати посіви, збирали врожай, заготовляли зелені вінички для кролів [...]» [14, с. 41–42].

Вивчення основних економічних понять («потреби», «вибір», «товар», «гроші», «ціна» тощо) починалося зі знайомства нових учнів із підсобним господарством школи-інтернату, яке вважалося найкращим у Полтавській області. У книзі «Прилучення до життя» М. Андрієвський розповідав про зв'язок викладання курсів біології й географії з дослідницькою роботою вихованців на пришкільних навчально-дослідних ділянках, у гуртку юннатів, на тваринницькій фермі чи на городі [10, с. 29]. Приміром, робота в яблуневому садку була розподілена між учнями згідно їхніх вікових можливостей: кожна трудова різновікова бригада мала 10 дерев, якими вона опікувалася, з яких збирала врожай, заготовляла сухофрукти, брала посильну участь у підготовці щорічного «Свята яблуневого саду» [10, с. 59]. Кожна дитина була відповідальною за певний процес, завдяки чому формувалися соціальні сторони особистості, притаманні економічному життю людини: почуття колективізму, відповідальності, обов'язку, дисципліни.

Старшокласники, які допомагали працівникам на пришкільних кроле- й свинофермах (найбільших у Полтавській області), добре знали не лише поведінку тварин і методи догляду за ними. Школярів знайомили зі статистичними відомостями щодо кількості заготовленого м'яса та сала, що з року в рік здешевлювало харчування дітей та допомагало виборювати перші місця у змаганнях серед підсобних господарств регіону [31, арк. 57]. У вихованців школи-інтернату формувалося почуття справжнього господаря, яке можливе лише в родині. Це давало й більш широке розуміння економічного життя суспільства, знання основних законів розвитку ринкової економіки, що в кінцевому результаті призводило до розвитку економічного мислення та виховання економічної культури школярів. Здатність до усвідомлення явищ економічного життя, на думку М. Андрієвського, не лише сприяла творчому вирішенню економічних проблем, а й передбачала формування у вихованців важливих моральних і ділових якостей, необхідних для самореалізації у будь-якій професії, як-от суспільна активність, ініціативність, прагнення до ефективності власної трудової діяльності, раціоналізаторські здібності, а також вмотивовувала їх до досягнення особистого успіху й добробуту. «Я вважаю головним, – писав педагог, – щоб дитина повірила в свої сили і здібності, глибоко усвідомила, що в неї є всі можливості стати повноцінною людиною, побудувати цікаве, захоплююче і радісне життя. Якщо учитель досягне

цього – можна сміливо вважати, що основний обов'язок він виконав чесно» [33, с. 3].

До заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази школи-інтернату, створення сприятливих умов для повноцінного розвитку особистості дитини залучали самих вихованців. Вони брали безпосередню участь у створенні в різні роки Музею школи й Музею бойової і трудової слави, навчальних кабінетів, нового гуртожитку, піонерської кімнати, художньої студії, «Малої картинної галереї», зеленого класу та літнього читального залу, кафе «Червоні вітрила», теплиці, розаріуму, навчальних майстерень, спортивного майданчика і спортивного залу, стрілецького тиру [42, арк. 200–202].

Цікавим і різножанровим був конкурс учнівських «проектів» плавального басейну «Дельфін», який запропонували збудувати самі діти, творчо підійшовши до створення макетів майбутнього басейну згідно віку – у конкурсах малюнків, у технічній творчості умільців, у серйозних математичних та економічних обрахунках. Педагог указував, що найважливішим напрямом роботи усього педагогічного колективу є саме формування системи «таких засобів і методів, які розвивають і заохочують розумову діяльність, прищеплюють учню уміння аналізувати, мислити, зіставляти й самостійно робити висновки» [1, с. 2].

Аналіз теоретичного доробку М. Андрієвського та архівних матеріалів із практичної діяльності очолюваного ним педагогічного колективу свідчить про те, що раціональна господарська діяльність була не лише доцільним засобом створення кращих умов для життєдіяльності учнів, але здійснювала виховний вплив на формування економічно значущих якостей особистості, які життєво необхідні у високоефективній виробничо-економічній сфері [22, с. 65].

Розвитку економічних знань та заощадливості сприяло не лише проведення спеціальних занять чи бесід, а й посилення різних видів діяльності школярів (навчальна, ігрова, трудова і творча) економічним змістом. Саме цілеспрямована робота з економічного виховання, на думку М. Андрієвського, дозволяє дитині з певними життєвими проблемами відкрити для себе обов'язкову сторону соціального життя людини – економічну, готує її до самостійної життєдіяльності, перетворює кожного на активного, творчого й відповідального учасника виробничого процесу.

Із перших днів роботи в Гадяцькій школі-інтернаті М. Андрієвський активно залучав учнів до участі у вирішенні виробничих, господарсько-фінансових та організаційних напрямів діяльності школи-інтернату. На заняттях і позакласних заходах, під час роботи в майстернях з виготовлення побутових речей для гуртожитку й навчальних кімнат, засобів унаочнення для занять з різних предметів, роботи в підсобному господарстві чи в підшефному колгоспі вихованці не лише набували нові трудові вміння й навички та певний досвід трудової діяльності, але й вчилися працювати самостійно або в команді, планувати роботу, ухвалювати рішення, переборювати труднощі, відповідально ставитися до дорученої справи, дбайливо використовувати

вати державне майно тощо. М. Андрієвський писав: «Ми глибоко усвідомлюємо серйозність завдання, поставленого перед школою: готувати працівника активного, знаючого, умілого, який зможе працювати на рівні вимог науково-технічного прогресу сьогодні і завтра, вже в новому сторіччі» [10, с. 29].

Вагоме значення в системі трудового виховання, політехнічного навчання та професійної орієнтації у Гадяцькій школі-інтернаті надавалося проведенню у 8-х–10-х класах факультативних занять (на що виділялося 5 годин на тиждень), організації предметних і технічних гуртків, самодіяльних колективів (музичних, танцювальних, театрального), проведенню туристичних походів, краєзнавчих, навчальних екскурсій та інших позаурочних заходів, що були спрямовані на здійснення виробничої спеціалізації й розширення політехнічного кругозору особистості. Програми факультативних курсів були побудовані так, що вони спиралися на основи наук і в той же час надавали вихованцям інтернатного закладу конкретні загальнотрудові й певні спеціальні навички, а після закінчення курсу – документ про отримання ними спеціальності (робітника, шофера, тракториста, кравчині тощо). Таким чином, здобуття кваліфікації знайомило школярів із конкретними трудовими навичками, сприяло формуванню психологічної готовності до праці, заклало основи загальної трудової і політехнічної підготовки учнів і допомагало у виборі професії. Від обґрунтованого вибору майбутнього фаху, на думку М. Андрієвського, залежить рівень реалізації особистості в різних сферах життєдіяльності, до якого вихованців може підготувати лише школа [27, с. 3].

У шкільному кабінеті професійної орієнтації були зібрані матеріали соціологічних досліджень, які виявили широкий діапазон найбільш популярних серед випускників школи-інтернату професій. «Чимало наших випускників, – писав М. Андрієвський, – працює за професією, здобутою в стінах школи – кравчинями та столярами, хоча є серед них агрономи і механізатори, геологи, інженери, військові, моряки, актори, поети, журналісти. Особливо популярні, як показало дослідження, – професії вчителя та хлібороба. Звичайно, нам дуже приємно, що чимало наших випускників, постійно бачачи перед собою приклад самовідданої вчительської праці, наслідують його. Закономірно й те, що зростаючи у близькості до землі, проймаються змалку турботою дорослих про врожай, якою живе район. І це – теж наша гордість» [10, с. 45–46].

Спрямування професійної орієнтації на сільськогосподарські професії було визначено місцезнаходженням школи-інтернату: місто Гадяч – центр сільськогосподарського району. М. Андрієвський неодноразово вказував, що найефективнішими засобами трудового виховання та профорієнтації зокрема є: робота в учнівських виробничих бригадах, яка надавала можливість оволодівати виробничими навичками й дозволяла приносити практичну користь господарствам; дослідницька робота з сортовивчення сільськогосподарських культур на навчально-дослідних ділянках; робота у підсобному навчально-допоміжному господарстві (у теплиці, розаріумі, на городині, у садку, на свинофермі), що надавало практичну допомогу у фінансово-

господарській діяльності школи-інтернату (наприклад, у 1980 році харчування було здешевлено на 17,6 коп. на один дітодень) [21, арк. 2–5]. Це дозволяло вихованцям інтернатного закладу на практиці перевіряти свої здібності й можливості щодо виконання науково-дослідницьких і практичних сільськогосподарських робіт, знайомило з виробничими технологіями, поглиблювало знання про структуру й поділ праці в господарстві, формувало стійкий інтерес до певних професій.

Новаторський підхід М. Андрієвського до вирішення проблем соціалізації особистості вихованців загальноосвітніх інтернатних закладів полягав у виборі різних видів трудової діяльності школярів (навчальної, дослідницької, продуктивної, суспільно корисної, самообслуговуючої тощо) як посиленої форми участі в суспільному житті, засобу пізнання дійсності, взаємин дорослих, соціальних ролей та функцій. Педагог підкреслював, що трудова діяльність сприяє формуванню й удосконаленню моральних переконань, підвищує активність, свідомість, самостійність, критичність та адекватність самооцінки, збагачує емоційно-вольову сферу школяра. Він писав: «Як і у всіх загальноосвітніх школах, в нашій школі-інтернаті трудове виховання і професійна орієнтація здійснюються під час вивчення основ наук на уроках, на спеціальних уроках праці й трудового виховання, в процесі позакласної та позашкільної роботи з учнями. Педагогічний колектив школи постійно прагне до забезпечення органічної єдності між цими трьома складовими частинами трудового виховання учнів, і можна сказати, добився вироблення у цьому певної системи» [10, с. 38].

Розвиваючи ідеї А. Макаренка щодо поєднання навчання з продуктивною працею школярів, М. Андрієвський зазначав, що процес праці є, з одного боку, предметно-практичною діяльністю, яка надає певний виробничий досвід, формує практичне мислення, працьовитість і свідомість, а з іншого – спілкуванням суб'єктів діяльності в різних дитячих трудових колективах. Педагог указував на важливість включення школяра в широку і складну систему виробничих, моральних та інших відносин (співпрацювати з іншими учнями, свідомо ставитися до вимог керівника, відповідати за результати не лише своєї праці, а й інших, виявляти наполегливість у доведенні справи до кінця), що сприяє формуванню й удосконаленню моральних переконань, підвищує активність, свідомість, критичність та адекватність самооцінки, збагачує емоційно-вольові сфери особистості школяра [13, с. 2–3].

Процес виховання самостійності, як зазначав М. Андрієвський, є системою збудованих педагогом виховних дій, ефективність яких можлива лише за умов організації гуманістично-орієнтованої взаємодії («вихованець – вихователь» та «вихованець – виховна група»); розвитку в школярів стійкої внутрішньої позиції; формування життєвої компетенції як засобу їх підготовки до самостійної життєдіяльності. Виховання самостійності у повсякденній трудовій діяльності, за М. Андрієвським, забезпечувалося поступовим формуванням певних умов: психологічної готовності особистості до трудового процесу, наявності бажання сумлінно й відповідально працювати, усвідомлення соціальної значущості праці як обов'язку й духовної потреби, вияв-

лення ініціативи й творчого підходу до вирішення трудових завдань. Важливими прийомами стимулювання самостійності дитини, на думку М. Андрієвського, є заохочення, емоційна підтримка, висловлювання довіри її можливостям, схвалення намагань і вдалих спроб.

М. Андрієвський зазначав, що важливим пріоритетом є орієнтація на формування самостійної навчально-пізнавальної діяльності вихованців шкіл-інтернатів. Самостійність учнів – найважливіша передумова повноцінного оволодіння знаннями, уміннями і навичками. Часто і правильно застосовані різні види розумової роботи розвивають довільну увагу дітей, виробляють в них здатність мислити, запобігають формалізму в засвоєнні знань і взагалі формують самостійність як рису характеру. М. Андрієвський указував, що найважливішим напрямом роботи педагогічного колективу Гадяцької школи-інтернату є саме формування системи таких засобів і методів, які розвивають і заохочують розумову діяльність, прищеплюють учням уміння аналізувати, мислити, зіставляти й самостійно робити висновки [17, с. 39]. Це зумовлює обов'язковість і різноманітність самостійної роботи у навчальній діяльності, сприяє виробленню в учнів розуміння зв'язку з життєвими реаліями. Саме це, на думку педагога, не лише дає уявлення про життєві реалії, а й сприяє розвитку пізнавальної самостійності, яка виявляється в потребі й умінні учнів самостійно мислити; у формуванні критичності розуму школяра та здатності висловлювати свою думку незалежно від суджень інших; у здатності орієнтуватися в новій ситуації, самому бачити питання, завдання і виконувати їх без сторонньої допомоги.

Окрім цього, М. Андрієвський приділяв особливу увагу виховному впливу колективу на учня; підкреслював вагому роль демократичних засад учнівського самоврядування та значення традицій у розвитку особистості. Новаторський підхід до вирішення завдань системи державної опіки над дітьми-сиротами, дітьми, які залишилися без батьківського піклування, дітьми з неповних або багатодітних родин педагог, дещо випереджаючи свій час, у своїй науково-практичній діяльності послідовно проводив з позицій дитиноцентризму – гуманного ставлення до дітей, які потребують особливої уваги.

У науковій праці «Виховання людини: нове і вічне» А. Бойко вказувала на велику педагогічну культуру М. Андрієвського, показниками якої була висока вихованість і організованість учнів Гадяцької школи-інтернату, стиль і атмосфера, що панувала в її стінах. Саме тому, перша пересувна виставка на Полтавщині (1969 рік), організована Інститутом удосконалення кваліфікації вчителів як нова форма вивчення і поширення передового педагогічного досвіду, була присвячена знайомству з системою й методами управління навчально-виховними заходами в Гадяцькій школі-інтернаті [15, с. 419–421]. Науково-практичний доробок М. Андрієвського, напрацювання усього педагогічного колективу Гадяцької школи-інтернату стали предметом досліджень науковців Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка і Полтавського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені М. В. Остроградського; висвітлювалися на сторінках

районних, обласних і центральних, спеціальних освітянських, науково-педагогічних періодичних видань [19, с. 3].

В Українській радянській енциклопедії 1977 року в статті П. Іваніної про директора Гадяцької середньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна вказувалося: «Досвід його роботи по комплексному вихованню учнів на бойових і трудових традиціях Комуністичної партії й радянського народу став надбанням педагогічної громадськості України [...]» [20, с. 188–189].

У листі заступника завідувача Полтавського облвню М. Лейка на ім'я заступника Міністра освіти УРСР І. Ніколаєнка від 18 червня 1974 року № 02/1920 щодо виконання наказу Міністерства освіти Союзу РСР № 22 від 5 березня 1973 року «Про заходи до поліпшення роботи шкіл-інтернатів» було точно охарактеризовано організаційно-педагогічну діяльність М. Андрієвського: «Гадяцьку школу-інтернат часто називають по імені її директора – школою Андрієвського. При цьому мають на увазі не просто будинок, де вчаться хлопчики і дівчатка, а систему виховання, напрямок педагогічної думки, комплекс педагогічних прийомів і заходів. «Школа Андрієвського» – в цих словах визнання надбань Михайла Костянтиновича, його незаперечного авторитету. Адже в тому, чим живе колектив, в усіх його пересічних і великих справах, пошуках, тривогах, radoщах – в цьому відчувається жива присутність директора, його воля, стиль, спрямовуюча тверда рука. Очолити школу-інтернат, він наполегливо й цілеспрямовано творив, формував, удосконалював її [...]» [26, арк. 3]. Відомо, що «школою Андрієвського» називають і зараз вже Гадяцький обласний науковий лицей-інтернат II–III ступенів імені Є. П. Кочергіна Полтавської обласної ради.

Як бачимо, внесок М. Андрієвського у розроблення теоретичних проблем виховання та соціалізації особистості учнів шкіл-інтернатів був вагомим. Він запропонував цілісний підхід до розвитку особистості, основним шляхом якого уважав трудове виховання, що забезпечує досягнення головної мети – «прилучення» молоді до життя в суспільстві. У той же час М. Андрієвським не було проігноровано й інші складники всебічного виховання особистості. Вагомим значення він надавав моральному, розумовому, фізичному, патріотичному, естетичному, економічному й екологічному вихованню школярів. Вплив тогочасного офіційного курсу Радянського Союзу виявився у розробленні М. Андрієвським ідей інтернаціонального виховання, у спробах поєднання соціалізації з індивідуально-особистісним розвитком. Загалом його педагогічні погляди та їхнє втілення у практичній діяльності відіграли вагомий роль у реформуванні і вдосконаленні функціонування радянської системи шкіл-інтернатів у другій половині XX століття.

Література:

1. Андрієвський М. К. Большая родня. Раздумья о школе-интернате. *Правда Украины*. 1971. № 253. С. 2.

2. Андрієвський М. К. Виступ на засіданні Ради по народній освіті Гадяцького районного відділу (протокол № 10 засідання Ради по народній освіті Гадяцького районного відділу від 12 серпня 1977 року). *АВ ГРДА*.

Ф. Р-12. Оп. 1. Спр. 254. Арк. 34–35.

3. Андрієвський М. К. Виступ на засіданні Ради по народній освіті Гадяцького районного відділу (протокол № 2 засідання Ради по народній освіті Гадяцького районного відділу від 29 лютого 1980 року). *АВ ГРДА*. Ф. Р-12. Оп. 1. Спр. 285. Арк. 21.

4. Андрієвський М. К. Заявка до фактичної сітки на 1969–1970 навчальний рік Гадяцької середньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна Гадяцького району Полтавської області. *ДАПО*. Ф. Р-4298. Оп. 6. Спр. 44. Арк. 25–26.

5. Андрієвський М. К. Заявка до фактичної сітки на 1974–1975 навчальний рік Гадяцької середньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна Гадяцького району Полтавської області. *ДАПО*. Ф. Р-4298. Оп. 8. Спр. 104. Арк. 78а–80.

6. Андрієвський М. К. Заявка до фактичної сітки на 1976–1977 навчальний рік Гадяцької середньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна Гадяцького району Полтавської області. *ДАПО*. Ф. Р-4298. Оп. 8. Спр. 217. Арк. 87а–88б.

7. Андрієвський М. К. Інтерв'ю / Майорчик В. *Путевка в жизнь : народом призванье : книга інтерв'ю*. Харків : Прапор, 1982. С. 138–146.

8. Андрієвський М. К. Інтерв'ю / Лемберська М. *Йти нам – разом!* (Бесіда з М. К. Андрієвським, директором Гадяцької школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна, Героєм Соціалістичної Праці, депутатом Верховної Ради СРСР, кандидатом у члени ЦК Компартії України). *Дошкільне виховання*. 1978. № 6. С. 6–7.

9. Андрієвський М. К. Інтерв'ю «Зорі Полтавщини» дають учасники з'їзду народних депутатів СРСР – посланці Полтавської області / Татарінова Л. На зв'язку – Москва. *Зоря Полтавщини*. 1989. 27 травня. С. 9.

10. Андрієвський М. К., Павелко В. В. Прилучення до життя. Київ : Політвидав України, 1979. 102 с.

11. Андрієвський М. К. Плекаєм парость молоду. *Радянська освіта*. 1981. № 11. С. 1.

12. Андрієвський М. К. Право на освіту. *Радянська школа*. 1977. № 12. С. 14–16.

13. Антоненко С. Завтрашня радість. *Молодь України*. 1978. № 196. С. 2–3.

14. Беседа В. М., Галушка Н. А., Куценко А. Л., Беседа О. Г. Історія Гадяцької школи-інтернату. Гадяч : Вид-во «Гадяч», 2008. 136 с.

15. Бойко А. М. Виховання людини : нове і вічне. Полтава : Техсервіс, 2006. 568 с.

16. Висновки і пропозиції про стан роботи Гадяцької школи-інтернату і Гадяцького району. *ЦДАВО України*. Ф. 166. Оп. 15. Арк. 202–212.

17. Володин О. Горение. *Народное образование*. 1983. № 10. С. 39–42.

18. Гордин Л. Ю. Система трудового виховання в опыте и воззрениях А. Макаренка. *Школа и производство*. 1998. № 6. С. 63–68.

19. Заливадний В. Есть такие мгновения жизни... *Учительская газета*. 1974. № 70. С. 3.

20. Іваніна П. Д. Андрієвський Михайло Костянтинович. *Українська радянська енциклопедія*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. С. 188–189.

21. Інформація Полтавського обласного відділу народної освіти про хід виконання наказу Міністерства освіти УРСР від 8 січня 1969 року № 4 «Про покращення діяльності навчально-підсобних господарств інтернатних установ Української РСР». *ДАПО*. Ф. Р-4298. Оп. 8. Спр. 392. Арк. 2–5.

22. Інформація Полтавського обласного відділу народної освіти про хід виконання наказу Міністерства освіти УРСР від 5 квітня 1979 року № 64 «Про покращення діяльності навчально-підсобних господарств інтернатних закладів Української РСР». *ДАПО*. Ф. Р-4298. Оп. 8. Спр. 392. Арк. 65–73.

23. Інформація про роботу школи-інтернату за 1968–1969 начальний рік. *Архів ГОНЛІ*. Спр. 16. Арк. 1–38.

24. Куценко А. Л. Інтерв'ю з учителем історії Гадяцької загальноосвітньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна I–III ступенів Полтавської обласної ради / розмову вела Н. Токуєва ; 10 липня 2009 р., м. Гадяч Полтавської обл.

25. Лемберська М. Поговоримо, ровеснику! *Радянська освіта*. 1978. № 7. С. 4.

26. Лист заступника завідувача Полтавського облвню М. Лейка на ім'я заступника Міністра освіти УРСР Ніколаєнка І. В. від 18 червня 1974 р. № 02/1920 щодо виконання наказу Міністерства освіти Союзу РСР № 22 від 5 березня 1973 року «Про заходи до поліпшення роботи шкіл-інтернатів». *ДАПО*. Ф. Р-4298. Оп. 8. Спр. 118. Арк. 1–9.

27. Мартусь В. Академія пед. практики (з досвіду роботи Гадяцької школи-інтернату). *Зоря Полтавщини*. 1968. 20 листопада. № 276. С. 3.

28. Мартусь В. На маршруті – педагогічний досвід. *Зоря Полтавщини*. 1969. 7 жовтня. № 236. С. 2.

29. Пилипенко Н. В. Інтерв'ю з завідувачкою Гадяцьким методичним кабінетом / розмову вела Н. Токуєва ; 14 липня 2009 р., м. Гадяч Полтавської обл.

30. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 року, № 2145-VIII. URL :<https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2145-19>

31. Про хід виконання Постанови ЦК Компартії України і Ради Міністрів УРСР від 25 грудня 1978 р. № 586 «Про підсобні сільські господарства підприємств, організацій і установ». *ДАПО*. Ф. Р-4298. Оп. 8. Спр. 470. Арк. 55–59.

32. Пустовіт Т. Ю. Інтерв'ю з заступником директора з навчально-виховної роботи Гадяцької загальноосвітньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна I–III ступенів Полтавської обласної ради / розмову вела Н. Токуєва ; 8 липня 2009 р., м. Гадяч Полтавської обл.

33. Сердюченко Г. Його покликання. *Зоря Полтавщини*. 1968. № 181. С. 3.

34. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Народження громадя-

нина. Листи до сина. *Вибрані твори* : в 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 3. 649 с.

35. Токуєва Н. В. Актуальність теоретико-практичного доробку М. К. Андрієвського в умовах деінституціалізації освітніх закладів інтернатного типу. *Сучасна педагогіка : теорія, методика, практика* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., Чернігів, 7–8 вересня 2018 року. Херсон : Вид-во «Молодийвчений», 2018. С. 18–22.

36. Токуєва Н. В. Втілення новаторських ідей М. Андрієвського щодо проблем соціалізації особистості в роботу Гадяцької середньої школи-інтернату імені Є. П. Кочергіна. *Управління інноваційним розвитком освіти : глобальний та національний виміри* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Суми : Університетська книга, 2012. С. 55–57.

37. Токуєва Н. В. Соціалізація особистості в умовах загальноосвітніх інтернатних установ України другої половини ХХ століття (за матеріалами педагогічної спадщини М. Андрієвського). *Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології* : наук. журн. Суми : Вид-во СумДПУімені А. С. Макаренка, 2012. № 3 (21). С. 53–59.

38. Токуєва Н. В. Соціально-педагогічна підтримка дітей-сиріт у науково-практичному доробку М. Андрієвського (1922–1998 рр.). *Сучасна система освіти і виховання: досвід минулого – погляд у майбутнє* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 5–6 жовтня 2018 року. Київ : КНОПП, 2018. С. 13–16.

39. Токуєва Н. В. Теоретико-практичний доробок М. Андрієвського в історії естетичного виховання школярів. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. Запоріжжя : КПУ, 2019. Вип. 65. Т. 1. С. 26–29.

40. Токуєва Н. В. Трудове виховання учнів у Гадяцькій середній школі-інтернаті імені Є. П. Кочергіна (за матеріалами педагогічної спадщини М. Андрієвського). *Молодь і ринок* : наук.-пед. журн. Дрогобич, 2011. № 4 (75). С. 120–124.

41. У Президії Верховної Ради СРСР – М. К. Андрієвський. *Будівник комунізму*. 1968. № 78. С. 1.

42. Характеристика Гадяцької школи-інтернату. ДАПО. Ф. Р-4298. Оп. 8. Спр. 33. Арк. 200–202.

43. Чернецький О. Грані таланту. *Зоря Полтавщини*. 1980. № 201. С. 4.

44. Токуєва Н. В. M. Andriievskyi on the Integration of the Family Education Philosophy into the Activity of Boarding Educational Facilities. *Sociology, Pedagogy, Psychology – Prospects for the Development of Modern Society* : Abstracts of the 1st International scientific and practical conference, Antalya, November 11–12, 2019. Antalya : ANKARA Publishing Group, 2019. P. 6–9.